

ПРИРОДНЕ СИЛЕ

Поред ваздуха, земље, воде и ватре, новац је пета природна сила с којом људско биће мора најчешће да рачуна. Ово је један, ако не и главни разлог, што данас, сто година после смрти Достојевског, његови романи не губе значај. С обзиром на привредни смер модерног света — то јест на опште осиромашење и уједначавање животног стандарда — овај писац се може сматрати профетом. Јер, најбољи начин да се избегну грешке у посматрању будућности јесте тај да се она види кроз призму беде и кривице. Достојевски је користио оба сочива.

Јелисавета Штакеншнајдер, ватрени обожавалац писца, Сенкт Петербуршки члан друштвене елите, чија је кућа седамдесетих и осамдесетих година прошлога века представљала истински салон за књижевнике, сифреженте, политичаре, уметнике и друге, записала је о Достојевском 1880. тј. годину дана пре његове смрти, следеће:

“... али он је један малограђанин, да баш малограђанин. Не припада ни племству, ни свештенству, ни трговцима, а није ни чудак, као што јесу уметници или научници, већ управо један малограђанин. А ипак, овај малограђанин је надубљи мислилац и генијални писац... Он сада посећује куће аристократа, па чак и високог племства, где се наравно држи веома достојанствено, па ипак из њега избија малограђанин. Може се то запазити по неким склоностима, пробија на површину у приватним разговорима, али је најочљивије у његовим делима... у којима кадгод помиње велики капитал он увек мисли да је 6000 рубаља огромна сума новца.“

То, наравно, чак и није сасвим тачно: далеко више од шест хиљада рубаља бабиће у ”Идиоту“ Настасија Филиповна у ватру. Насупрот томе, у једној од најузбудљивијих сцена читаве књижевности — у сцени која не може а да не остави траг на савест сваког читаоца — капетан Снегирјов у ”Браћи Карамазов“ баца тек две хиљаде рубаља у вејавицу. Међутим, реч је о томе да је тих шест хиљада рубаља (који данас вреде 20000 долара) могло тада да обезбеди годину дана удобног живота.

Оно што госпођа Штакеншнајдер, и сама производ социјалне стратификације својег доба, назива малограђанином јесте данас средња класа, дефинисана својим годишњим дохотком, а не друштвеним везама. Друкчије речено, поменута свота не означава ни велико богатство нити вапијућу беду, већ подношљив људски живот: живот који појединца чи-

ни човеком. Шест хиљада рубаља је новчани израз умереног обичног живота, па ако је потребно да човек буде малограђанин како би то схватио, сва хвала малограђанину.

Јер, обични, људски живот јесте оно чему највећи дио људског рода тежи. Писац који сматра да је шест хиљада рубаља огромна количина новца посматра, према томе, живот са истог физичког и психолошког нивоа као и већина људи, то јест, он пише о свету најопштијим појмовима самога света, будући да, као и свака природна појава, свет гравитира према умерености. Насупрот њему, писац који припада вишим слојевима друштва или његовом дну, створиће донекле искривљену слику живота, јер ће га, у оба случаја, посматрати под преоштрим углом. Критика друштва (које је само надимак живота) одоздо или одозго може створити изврсно штиво, али само вам поглед изнутра може понудити моралне императиве.

Поред тога, положај писца из средње класе је довољно несигуран да му сасвим изоштри поглед којим посматра оно што се догађа доле. Супротно томе, стање горе, с обзиром на његову физичку близину, губи небеску привлачност. У најмању руку, писац из средње класе бар бројчано описује разнородније људске судбине, повећавајући, из истог разлога, опсег своје публике. У сваком случају, то је једно објашњење широке популарности Достојевског, као и Мелвила, Балзака, Хардија, Кафке, Џојса, Фокнера. Изгледа да вредност шест хиљада рубаља обезбеђује велику књижевност.

Међутим, смисао свега тога јесте да је теже стећи ту количину новца него наследити милионе или остати без динара, једноставно зато што је више људи стиснуто око просека, а мање око крајности. Стицање поменуте своте, као и половине или десетине те величине, захтева много већа искушења људске психе него било који план обогаћивања или било који облик аскетизма. Заправо, што је мања свота, већи је емотивни напор да се она стекне. Дакле, очигледно је зашто је Достојевски, коме је људска психа представљала основни књижевни материјал, сматрао да је шест хиљада рубаља огромна свота новца. Њему је то значило огромну количину психичних тананости, огромну количину књижевности. Укратко, није толико реч о стварном колико о метафизичком новцу.

Сви његови романи, скоро без изузетака, говоре о људима у тешким околностима. Већ сам тај предмет обезбеђује узбудљиво штиво. Међутим, оно што је од Достојевског створило великог писца није ни неизбежна сложеност сижеа његових романа а чак ни јединствена дубина његовог ума и његова способност за саосећање; већ средство, односно градиво материјала који је користио, тј. руски језик.

Као што је и природно за сложене ствари, овај језик, у којем се често на самом крају реченице задовољно смештају именице, чија основна снага не лежи толико у исказу колико у зависној реченици — веома је прилагодљив. То није ваш "или/или" аналитички језик, већ "мада" језик. Као новчаница у промету, свака изречена мисао у том језику истог часа израста у своју супротност, а нема ничег што његова синтакса воли више да преноси од сумње и самопонижавања. Вишесложна природа његових речи (просечна руска реч има три до четири слога) открива природну, исконску силу појава, коју реч изражава далеко боље него што би

могла било каква рационализација, па писци понекад, уместо да развију своју мисао, застану и просто уживају у слаткој звучности садржаја, скрећући тако у непредвидљивом правцу. И у делима Достојевског видимо изузетан сукоб, скоро садистички по својој јачини, између метафизичке сижеа и метафизичке језика.

Он је до крајњих граница искористио руску неправилну граматику. Његове реченице имају грозничав, хистерични, непоновљив ритам, а њихов лексички садржај представља излуђујућу смешу литерарног, колоквијалног и бирократског језика. И тина је, никада није писао у миру. Сасвим слично својим ликовима, радио је да би преживео: увек су му висили над главом повериоци или рокови. Ипак, за човека прогоњеног роковима, необично често је правио дигресије, а оне су, усуђујем се да кажем, више последица језика а мање захтева заплета. Читајући га просто смо приморани да схватимо да ток свести не извире у самој свести већ у речи која мења и преусмерава саму свест.

Не, није он био жртва језика; али његово разумевање људске психе било је сувише знатижељно за једног руског православца, каквим је себе сматрао, и синтакса, а не вера, заслужна је за квалитет тога разумевања. Свака књижевна каријера почиње као лично трагање за светошћу, за сопственим уздицањем. Пре или касније — а по правилу пре — човек открива да његово перо постиже далеко више од његове душе. То откриће веома често ствара неподношљиву искључивост личности, и делимично је одговорно за демонску репутацију коју књижевност ужива у извесним припростим круговима. У основи, то је добро, будући да је анђeosки губитак скоро увек добитак смртника. Осим тога, друга крајност је, сама по себи, веома досадна, и у делима добрих писаца увек чујемо разговор небеса са подземљем. Ако то не уништи писца или његов рукопис (као у случају другог дела Гогољевих "Мртвих душа"), ова искључивост је баш оно што ствара писца, чији посао, тако, постаје то да својим пером досегне своју душу.

Достојевски је чинио управо то, осим што га је перо гонило преко граница његове вере, руског православља. Јер, бити писац неизоставно значи бити протестант или, у најмању руку, употребљавати протестанско схватање човека. Док и у руском православљу и у римском католицизму Свемоћни или Његова црква суде човеку, у протестантизму човеков лични суд о себи замењује Судњи дан. Судећи себи, он је далеко немилосрднији од Божанства, или чак од Цркве, ако ни због чега другог зато што сам себе боље познаје (тако он мисли), и неспреман је, односно тачније неспособан је да опрости. Будући да ни један писац не пише само за своју паству, књижевни лик и његова дела заслужују праведан суд. Што је ислеђивања темељније, уверљивост је већа, а писац превасходно томе тежи. У књижевности, Милост не значи много; зато свети човек код Достојевског смрди.

Наравно, он је био велики поборник "ствари добра", хришћанске ствари. Али, када боље размислим, тешко да би се могао наћи бољи ђаволов адвокат. Из класицизма је преузео начело по којем је потребно навести све доказе супротне стране, пре него што се иступи са својим тврдњама, без обзира на то колико човек мисли да је у праву или да је правичан. И није ствар у томе да се, при навођењу туђих доказа, човек преобраћа у другу веру; једноставно, само навођење јесте процес који тражи

дубоку посвећеност. На крају, човек не мора бити одвучен од свог првобитног уверења, али пошто је исцрпео све доказе у корист зла, изрицање сопствених ставова више је носталгично него горљиво. То, на свој начин, такође повећава уверљивост.

Но, пишеви јунаци не бране своју душу пред читаоцима са скоро калвинистичком упорношћу само зарад уверљивости. Још нешто приморава Достојевског да им преврће утробу и да разоткрива сваку мрљу и исправља све што је згужвано у њиховом прљавом вешу; али то не чини само зато што трага за истином. Јер, његова ислеђења показују нешто више од истине; она разоткривају само градиво живота и чињеницу да је оно олињало. Сила која га на то тера јесте прождрљивост његовог језика, који коначно долази до границе када више није задовољан Богом, човеком, стварношћу, кривицом, смрћу, бесконачношћу, спасењем, ваздухом, земљом, водом, ватром, новцем; и почиње да прождире себе.

1980.

Са енглеског превео:
ВЛАДИМИР ГЛИГОРОВ

Iz: *Less Than One*. New York; Farrar, Straus and Giroux, 1986.